

ПОХОДЖЕННЯ Й СЕМАНТИЧНИЙ РОЗВИТОК НАЗВ ЗАЗДРОСТІ В ПОЛЬСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Стаття присвячена дослідженню етимології і розвитку семантики назв емоції заздрості в польській, російській та українській мовах. У статті зосереджено увагу на іменникових і дієслівних лексемах. Назви заздрості в порівнюваних мовах походять від семантично близьких праслов'янських дієслів, що позначали зорове сприйняття **viděti* 'бачити' та **zbrěti* 'дивитися'. Українська назва *ревнощі* та російська *ревность*, у семантичній структурі яких наявна сема 'заздрість', не мають єдиної етимологічної версії. Аналіз лексикографічного матеріалу дозволяє стверджувати, що з погляду діакронії назви заздрості в порівнюваних мовах розвивалися переважно у напрямку від полісемантичності до звуження і конкретизації семантики.

Ключові слова: етимологія, семантична еволюція, значення, корінь, дефініція.

Вивчення семантики мовних одиниць може відбуватися не лише в синхронічному аспекті. Залучення етимологічних даних, дослідження первісної мотивації та значеннєвої еволюції назв дозволяють здійснювати їх семантичний аналіз у діакронічному зрізі. Це повною мірою стосується й емотивної лексики. Метою нашої розвідки є порівняльний аналіз розвитку семантики іменникових і дієслівних назв емоції заздрості в польській, російській та українській мовах. Це, зокрема, моносеманти п. *zawiść*, *zazdrościć*, рос. *зависть*, *завидовать*, укр. *зздрість*, *зздрючі*, *зависть*, *зздрити*, *зздритися*, *завидувати* та полісеманти п. *zazdrość* — 'заздрість', 'ревнощі', рос. *ревность* — 'ревнощі', 'заздрість', укр. *ревнощі* — 'ревнощі', 'заздрість'.

Назви заздрості в порівнюваних мовах є континуантами псл. **zaviděti* 'заздрити' від **viděti* 'бачити' (Boryś¹, 731–732; ЕСУМ, II, 217) та псл. **zazbrěti* 'заздрити' від **zbrěti* 'бачити' (зі вставним **d**, що є одним з найдавніших виявів евфонії між свистячим приголосним і наступним **r**) (там же, 733; там же, II, 223–224, 256). Як зауважує польський мовознавець З. Кемпф, польські іменники *zawiść* і *zazdrość* походять від семантично близьких коренів, що позначають зорове сприйняття і мають ідентичний префікс **za-**, з тією лише відмінністю, що псл. **vid-* означало 'пасивне бачення', а **zbr-* — 'активне бачення'², тобто фактично **viděti* означало 'бачити', а **zbrěti* — 'дивитися'. За версією польського етимолога Ф. Славського, розвиток значення праслов'янського дієслова **za-zbrěti* відбувався аналогічно до **za-viděti*. Учений не виключає впливу польської мови на походження українського

¹ Список скорочень див. у кінці статті.

² Kempf Z. *Zawiść i zazdrość* // *Język Polski*, 1981.— Zesz. 3–5.— S. 177–178.

іменника *зздрість*³. В «Етимологічно-семантичному словнику української мови» І. Огієнка семантична еволюція українських дієслів *зздрити* та *завидувати* представлена у такий спосіб: спочатку ці дієслівні утворення означали 'споглядати ззаду', потім — 'дивитися зле, споглядати спідлоба', врешті набули значення 'відчувати ненависть до того, хто щасливий' (Огієнко, II, 65). Автор найновішого етимологічного словника польської мови В. Борись первісне значення дієслів *zazdrościć* і *zawidzieć* тлумачить як 'заглянути кудись, побачити щось, що викликає заздрість' (Boryś, 726, 731). Семантику лексики на позначення заздрості у слов'янських мовах пов'язують з уявленням про лихе, недобре око і порівнюють з лат. *invideo* 'дивлюся з недобррозичливістю', 'наврочую', 'зздрю', похідним від *video* 'бачу' (ЕСУМ, II, 217, 224; Фасмер, II, 72), пор.: п. *patrzeć krzywym okiem* 'зздрити', укр. *глянути недобрим оком* 'позздрити, зурочити', рос. *дурной глаз* 'зздрісні очі'. Як влучно зауважує український мовознавець П. Селігей, «лексика, якою етимологічно мотивуються назви емоцій, до певної міри збігається з лексикою, з якою ці назви стало сполучаються в мовленні»⁴, пор.: п. *zazdrosne spojrzenie*, укр. *зздрісний погляд*, рос. *завистливый взгляд*.

Українська назва *ревності* та російська *ревность*, у семантичній структурі яких наявна сема 'зздрість', до цього часу не мають єдиної усталеної етимологічної версії. П. Черних вважає, що ці назви слід виводити з друс. та ст.-сл. *рьвьнь* 'старанність', 'ретельність', 'зздрість', *рьвьность* 'старанність', 'ретельність', 'сварка', *рьвьный* 'старанний', 'ретельний', 'ревний', *рьвьновати* 'піклуватися', 'змагатися', 'наслідувати', 'ворогувати'. За версією автора, значення 'ревний у коханні' з'явилося пізніше, але на початок XVIII ст. вже закріпилося. Розвинулося воно з псл. **ръвнѣнь*, **ръвнѣньѣ* 'ревний', 'той, що змагається, суперничає', з індоєвропейського кореня **er-*: **or-*: **r-* 'приходити в рух', 'перебувати в русі', 'мчати', 'ринуть', 'підніматися', пор. лат. *rivalis* 'суперник у коханні', що виникло зі значення 'суперник' в умовах земельних відношень у римському селі (Черних, II, 104). В. Борись схиляється до думки про те, що первісне значення праслов'янського прикметника **revъnъ*, похідного від праслов'янського дієслова **ruti*, **revq* / **rovq* 'ревіти', було 'той, що реве', пор. псл. **ruja* 'ревіння', 'час ревіння в період спарювання тварин', звідси, очевидно, як розмірковує автор, розвинулося значення 'той, що виявляє емоції, сповнений емоцій', а потім — 'зздрісний', 'ревний' (Boryś, 534, 526). З. Кемпф також вважає, що праслов'янський корінь **rev-* містив у собі значення 'сильне почуття', доказом чого є семантичне відгалуження — польський прикметник *rzewny* 'зворушливий, чулий, сумний, тужливий'. Почуття, у назві якого був праслов'янський корінь **rev-*, на думку вченого, очевидно стосувалося статі, звідси такі утворення, як **ruja* 'період посилення статевого потягу у тварин', ч. *říjen* 'жовтень' ('місяць гґї') та 'ревіння'⁵. «Етимологічний словник української мови» подає кілька можливих версій, за якими псл. **ръвнѣнь* 'сердитий', 'ревний' пов'язують із: 1) лат. *rivalis* 'суперник', 2) псл. **rjuti* 'ревіти', 3) лат. *ruo* 'пориваюся, поспішаю', 4) дангл. *rēow* 'схвильований,

³ *Ślawski F.* Uwagi do artykułu Z. Kempfa // *Język Polski*, 1981.— Zesz. 3–5.— S. 179.

⁴ *Селігей П.* Внутрішня форма назв емоцій в українській мові // *Мовознавство*.— 2001.— № 1.— С. 32.

⁵ *Kempf Z.* Op. cit.— S. 178.

бурний, дикий» (ЕСУМ, V, 41). Усі етимологічні гіпотези видаються досить серйозними і мають підстави для існування. Без сумніву, можна погодитися з польським мовознавцем З. Кемпфом у тому, що праслов'янський корінь **rev-* містив у собі значення 'сильне почуття'.

При дослідженні семантичної еволюції номінантів заздрості в порівнюваних мовах ми спиралися на історичні словники. Зокрема, «Старопольський словник», який включає лексику польської мови XIV–XV ст., лексеми *zazdrość* та її варіанти *zazrość*, *zazdroć*, *zazroć* подає з двома значеннями — 'заздрість' та 'ненависть': «1) почуття досади, неприязні до когось, викликане його щастям, успіхами, поєднане з бажанням мати те саме; 2) почуття сильної ворожості, ненависть» (SS, XI, 247–249). У словнику С. В. Лінде, що охоплює польську лексику XVI — початку XIX ст., спостерігаємо модифікацію семантики лексем *zazdrość*, *zajzdrość*, *zaidzdrość*, *zazdrostka*. У їхніх дефініціях, крім 'заздрість', виділяються значення 'суперництво між рівними' та 'ревності', а значення 'ненависть' не фіксується, пор.: «1) заздріння, заздрість; 2) заздрість між рівними, заздрісне суперництво; 3) любовна заздрість, ревності» (Linde, VI, 958–959), *zajrzenie* «заздріння, заздрість» (там же, 773). Автори так званого «Віленського словника», виданого в 1861 р., іменникові назви *zazdrość*, *zajzdrość*, *zaidzdrość*, *zazdrostka* також фіксують зі значеннями 'заздрість', 'суперництво' та 'ревності', пор.: «заздріння, заздрість; жаль, переживання, викликані чужим щастям, успіхами; заздрісне суперництво; любовна ненависть, ревності» (SJP-Wil, II, 2174), *zajrzenie*: «2) заздріння, заздрість» (там же, 2093). «Варшавський словник», який вийшов уже на початку XX ст., у назвах *zazdrość*, *zajzdrość*, *zaidzdrość*, *zazrość* реєструє значення 'заздрість' та 'суперництво': «заздріння, заздрість, страждання через чуже добро; заздрісне суперництво» (SJP-War, VIII, 363). У сучасній польській мові іменник *zazdrość* позначає два почуття — 'заздрість' та 'ревності': «1) почуття прикrostі, досади, викликане чиймись успіхами, щастям, володінням чимось і бажання мати те саме; 2) почуття неспокою через вірність коханої особи, підозрівання і прагнення винятковості в цьому відношенні, бажання протидіяти в разі порушення цієї винятковості» (SJPD, X, 890). Отже, згідно з найдавнішими словниковими фіксаціями, в семантичному складі іменника *zazdrość* виділялися значення 'заздрість' та 'ненависть', у словниках, що охоплювали стан польської мови XVI — XIX ст., подавалися значення 'заздрість', 'суперництво' та 'ревності', в сучасній польській мові цей іменник позначає 'заздрість' та 'ревності'.

Простежимо лексикографічну історію польської лексеми *zawiść*. За даними «Старопольського словника», значення іменників *zawiść* і *zazdrość* збігаються — обидва позначали 'заздрість' та 'ненависть': «1) почуття досади, неприязні до когось, викликане його щастям, успіхами, поєднане з бажанням мати те саме; 2) почуття сильної ворожості, ненависть» (SS, XI, 238). С. Б. Лінде іменники *zawiść*, *zawistość*, *zawiśnienie* реєструє зі значеннями 'заздрість', 'ненависть' та 'ревності', пор.: «1) заздріння, заздрість, ненависть до кращого щастя; 2) подружні ревності, ревниве кохання, ревності; 3) ненависть» (Linde, VI, 946). «Віленський» і «Варшавський» словники також фіксують значення 'заздрість', 'ненависть' та 'ревності' в лексемах *zawiść*, *zawistość*, *zawistnienie*, пор.: «заздріння, заздрість, ненависть до кращого щастя; ненависть, яка походить від заздрості, від суперництва; подружні ревності, ревниве кохання» (SJP-Wil, II, 2170), «заздрість, ненависть, яка походить від заздрості, подружні ревності, ревниве кохання, ревності» (SJP-War, VIII,

350). У словнику за редакцією В. Дорошевського лексема *zawiść* подається вже з одним значенням 'заздрість': «сильне почуття неприязні до когось через його успіхи; сильна заздрість» (SJPD, X, 873). Отже, польський іменник *zawiść* у XIV–XV ст. позначав два почуття: 'заздрість' та 'ненависть' і був семантично тотожним іменнику *zazdrość*, у подальший період до початку XX ст. він функціонував зі значеннями 'заздрість', 'ненависть' та 'ревнощі', а в сучасній польській мові *zawiść* втрачає свою багатозначність і живається лише зі значенням 'сильна заздрість'.

Розглянемо розвиток семантики польських дієслівних лексем на позначення переживання заздрості. Спочатку проаналізуємо дієслова з етимологією **zbr-*. «Старопольський словник» фіксує дієслова *zajrzyć, zaźrzeć*, у яких значення, пов'язане з виявленням емоцій, не є основним: «(2) заздрити, відчувати сильну заздрість» (SS, XI, 90–91), тобто, якщо спиратися на значення іменникових назв у дефініції («*odczuwać zazdrość, zawiść*»), можна виділити семи 'заздрити' та 'ненавидіти'. С. Б. Лінде дієслово *zazdrościć* подає зі значеннями 'заздрити', 'суперничати', 'ревнувати': «(1) заздрити, бути заздрісним; 2) суперничати, заздрити рівному або в коханні» (Linde, VI, 959) та синонімічні дієслова *zajrzyć, zaźrzeć, zajźrzeć* з неосновним емотивним значенням 'заздрити' (там же, 771–773). Автори «Віленського» і «Варшавського» словників у всіх дієсловах з коренем **zbr-* виділяють лише значення 'заздрити', пор.: *zazdrościć* «заздрити, бути заздрісним» (SJP-Wil, II, 2174), *zajrzyć* «(2) заздрити» (там же, 2093), *zazdrościć, zajzdrościć, zazdrościć, zazdrostować* «відчувати заздрість, дивитися на щось заздрісним оком» (SJP-War, VIII, 362), *zajrzyć, zaźrzeć, zazrzeć, zajźrzeć, zaiźrzeć, zajzrzeć, zazdrzyć, zajzdrzyć, zaźreć, zarzecie, zajźryć, zaźryć* «(5) заздрити, сильно заздрити або нерадісно бачити щось на комусь» (там же, 111–112). У сучасній польській мові дієслівна лексема *zazdrościć* також має лише значення 'заздрити': «відчувати заздрість; відчувати досаду, через те що комусь щастить, через те що хтось щось має, прагнути мати те саме» (SJPD, X, 890). Таким чином, польські дієслова з етимологією **zbr-* протягом історичного періоду розвивалися від значень 'заздрити', 'ненавидіти' (SS, XI, 90–91) до 'заздрити', 'суперничати', 'ревнувати' (Linde, VI, 771–773, 959). Починаючи з другої половини XIX ст. у словниках польської мови дієслова з етимологією **zbr-* реєструються лише зі значенням 'заздрити' (SJP-Wil, II, 2093, 2174; SJP-War, VIII, 111–112, 362; SJPD, X, 890).

Переважають всі дієслівні континуанти псл. *zaviděti в польських історичних словниках подаються з двома значеннями 'заздрити' і 'ненавидіти', пор.: *zawidzić* «відчувати сильну заздрість, заздрити» (SS, XI, 238), *zawidzieć, zawidzić* «(1) відчувати неприязнь до когось, викликану його щастям, успіхами, поєднану з бажанням мати те саме; заздрити; 2) відчувати сильну ворожнечу, ненавидіти» (там же, 233), *zawidzieć, zawidować* «(1) заздрісно дивитися, бути заздрісним, заздрити; 2) ненавидіти» (Linde, VI, 940), *zawidować* «(1) заздрісно дивитися, заздрити; 2) ненавидіти» (SJP-Wil, II, 2167), *zawidzieć, zawidzić, zawiścić, zawistać* «(1) заздрити; 2) палати сильною заздрістю, ненавидіти» (SJP-War, VIII, 340), *zawidzieć* «(1) *zaczep.* відчувати заздрість, заздрити; 2) ненавидіти» (SJPD, X, 861). Дієслова *zawiścić* і *zawistać* у деяких словниках подаються лише зі значенням 'заздрити' (Linde, VI, 946), (SJP-Wil, II, 2170), (SJPD, X, 873). У сучасній польській мові дієслова з коренем **vid-* на позначення переживання заздрості не функціонують.

Отже, згідно з лексикографічними даними, на позначення заздрості в сучасній польській мові вживаються іменники *zazdrość* і *zawiść*. У давніший період історії польської мови іменники з етимонами **zbr-* і **vid-* були семантично тотожними і позначали два почуття 'заздрість' та 'ненависть' (SS, XI, 238, 247–249). У словнику С. В. Лінде, що репрезентує стан польської мови XVI — початку XIX ст., іменникові лексеми з коренем **vid-* фіксуються зі значеннями 'заздрість', 'ненависть' та 'ревнощі', а з коренем **zbr-* — зі значеннями 'заздрість', 'суперництво' та 'ревнощі'. На думку З. Кемпфа, об'єднання семантем 'envie' і 'jalousie' ('заздрості' і 'ревнощі') за допомогою майже синонімічно близьких коренів **vid-* і **zor-* сталося ще в дописемний період польської мови, оскільки протягом історичного періоду не вдалося знайти доказів функціонування лексем з коренем **rev-*, які мали б значення, пов'язані з емоцією 'jalousie' ('ревнощі'). У наш час, за словами вченого, відбувається ще сильніше зближення сем 'заздрість' та 'ревнощі' в іменнику *zazdrość*, а іменник *zawiść* та деривати від нього щоразу рідше вживаються в розмовній мові⁶. Переживання заздрості в сучасній польській мові позначається за допомогою моносемантичного дієслова *zazdrościć*, а також прикметникової конструкції *być zazdrosnym* (о со). Протягом історичного періоду польські дієслова з етимонам **zbr-* розвивалися від значень 'заздрити', 'ненавидіти' (SS, XI, 90–91) до 'заздрити', 'суперничати', 'ревнувати' (Linde, VI, 771–773, 959). Починаючи з другої половини XIX ст. дієслова з етимонам **zbr-*, згідно з польськими лексикографічними джерелами, функціонують лише зі значенням 'заздрити' (SJP-Wil, II, 2093, 2174; SJP-War, VIII, 111–112, 362; SJPD, X, 890). Дієслова з етимонам **vid-*, як засвідчують історичні словники польської мови, функціонували переважно зі значеннями 'заздрити' і 'ненавидіти', а в сучасній мові вони вже вийшли з ужитку.

Звернемося до історії розвитку значень російських номінантів заздрості з праслов'янськими коренями **vid-* та **zbr-*. Іменникові назви: *зависть* «1) заздрість; 2) завзяття, старанність», *завида*, *завидгъньє*, *завистиє* «заздрість» (СДЯ XI–XIV, III, 285–287), *ззорь*² «1) гріх, сором, ганьба; 2) підозра; 3) докір; 4) заздрість» (там же, 302–303), *завида*, *завидгъние*, *завидость*, *завистьє* «заздрість», *зависть* «1) заздрість; 2) скупість» (СлРЯ XI–XVII, V, 150–152), *ззорь* «1) підозра; 2) ганьба, безчестя, сором; 3) осуд, зневага; 4) заздрість» (там же, 198), *завида*, *завидоца*, *зависть* «invidia» — 'заздрість' (Срезн., I, 900–901), *ззорь* «1) підозра; 2) сором, ганьба; 3) осуд, хула, докір; 4) заздрість» (там же, 914), *завидость*, *зависть* «почуття досади, незадоволення, викликані благополуччям або перевагою іншого» (СлРЯ XVIII, VII, 179–182), *завида*, *зависть* «досада від щастя або переваг інших» (СЦСРЯ, II, 7), *зависть* «властивість того, хто заздрить; досада на чуже добро або благо, заздрості, небажання добра іншому, а одному лише собі» (Даль, I, 560), *зависть* «почуття досади, викликане перевагою, благополуччям іншого, бажанням мати те, що має інший» (ТСРЯ, I, 902), *зависть* «почуття досади, викликане перевагою, успіхом іншого; бажання мати те, що має інший» (ССРЛЯ, IV, 303). Дієслівні назви: *завидгъти* «1) заздрити; 2) наслідувати» (СДЯ XI–XIV, III, 286), *завидгъти* «1) заздрити; 2) старанно слідувати за ким-небудь», *завидовати* «1) заздрити; 2) жаліти чогось для іншого, не бажати чим-небудь ділитися з іншим» (СлРЯ XI–XVII, V, 150), *зозргъти*, *зозьргъти* «3) позаздрити; 4) засудити, дорікнути, поставити за провину; 5) спокусити-

⁶ Ibid.— S. 178–179.

ся» (СлРЯ XI–XVII, V, 200), *завидѣти* «заздрити» (Срезн., I, 901), *зазрѣти*, *завьрѣти* «1) засуджувати, робити зло, чинити кривду; 2) заздрити; 3) спокушатися» (там же, 914–915), *завидѣть*, *завистовать*, *завидовать* «відчувати заздрість», *завистничать* «відчувати заздрість, мучитися заздрістю» (СлРЯ XVIII, VII, 179–181), *заздростити* «заздрити» (СлРЯ XVIII, VII, 223), *завидовать* «1) досадувати на щастя або успіхи іншого; 2) жаліти, що не маєш того, чим користується інший», *завистовать* «дивитися з заздрістю, заздрити» (СЦСРЯ, II, 7), *завидовать*, *завидѣти* «досадувати на чужий успіх, щастя, хворіти чужим здоров'ям, жаліти, що у самого немає того, що є в іншого» (Даль, I, 560), *завидовать* «відчувати заздрість» (ТСРЯ, I, 901), «відчувати заздрість» (ССРЛЯ, IV, 298). Як свідчить лексикографічний матеріал, у діахронічному вимірі первісно полісемантичні російські назви заздрості з коренем **vid-* поступово звужують свою семантику, зберігаючи основне значення 'заздрість' і втрачаючи семи 'завзяття', 'старанність', 'жадібність', 'наслідування'. Орієнтовно з XVIII ст. вони стають моносемантичними. У словниках, що репрезентують лексичний склад російської мови до XVIII ст., знаходимо також полісемантичні назви заздрості з коренем **zbr-*. Їхній семантичний обсяг, у якому значення 'заздрість' було неосновним, становили переважно немотивні семи: 'гріх', 'сором', 'підозра', 'докір', 'осуд', 'ображення'. У сучасній російській мові функціонують лише моносемантичні назви заздрості з коренем **vid-*.

Російські назви на позначення заздрості з етимомом **rev-* в опрацьованих нами історичних лексикографічних джерелах також репрезентують широкий полісемантичний діапазон, а значення 'заздрість' не є головним у їхніх словникових дефініціях. Крім того, у семантичній структурі цих лексем наявні не лише емотивні семи, пор. іменникові назви: *ревность* «1) завзяття, палке старання, гаряче прагнення досягнути (чогось великого), прагнення захистити, підтримати; 2) прагнення брати приклад з когось, наслідувати, змагатися; 3) заздрість; 4) ревності; 5) гнів, злість, лють, ворожнеча; 6) сварка, незгода; 7) підозрілість, недовіра, сумніви в чийсь вірності; 8) бадьорість, жвавість», *ревнование* «1) завзяття, старанність, запал; 2) наснага, рішучість; 3) наслідування прикладу; 4) заздрість, злоба; 5) ревності; 6) сварка, незгода», *ревности* «заздрість, ревності», *ревнь*, *рвнь*, *рвьнь*, *ревень* «1) ревності, запал, гаряче прагнення; 2) заздрість», *ревнообразие* «1) запал, що спонукає до дії; 2) заздрість» (СлРЯ XI–XVII, XXII, 128–130), *рвьньник*, *рвение*, *ревение* «1) старанність, завзяття; 2) завзятість; 3) незгода, сварка; 4) заздрість», *ревности* «ревності, заздрість», *рвьнь*, *ревень* «ревності, ревнування, заздрість» (Срезн., III, 213–215), *ревность* «1) сильна старанність; 2) бажання слави або добра, якими користується інший; 3) недовірливість у коханні, вірності» (СЦСРЯ, IV, 60), *ревность* «1) гаряча старанність, старання, прагнення до добра; 2) заздрість, досада на великий успіх іншого; 3) сліпа і пристрасна недовірливість, болісні сумніви в чимусь коханні чи вірності» (Даль, IV, 88), *ревность* «1) пристрасна недовірливість, болісні сумніви в чийсь вірності, в коханні, в повній відданості; 2) побоювання чужого успіху, побоювання, що інший зробить краще, болісне бажання цілковито володіти чимось; 3) книжн., застар. старанність, ретельність, завзяття» (ТСРЯ, III, 1310), *ревность* «1) болісні сумніви в чийсь вірності й коханні; 2) побоювання чужого успіху; суперництво; 3) застар. старанність, старання, завзяття» (ССРЛЯ, XII, 1091–1092). У російських історичних словниках зафіксовано такі дієслова на позначення переживання заздрості з етимомом

**rev-*: *ревновати* «1) наслідувати, слідувати чиємусь прикладу; 2) прагнути досягти чогось, здійснити що-небудь; 3) виявляти палку старанність, завзяття, турботу про когось; 4) заздрити; 5) сваритися; 6) ворогувати» (СлРЯ XI–XVII, XXII, 129), *рвьновати*, *ревьновати* «1) піклуватися; 2) змагатися; 3) наслідувати; 4) ворогувати» (Срезн., III, 214), *ревновать* «1) ретельно старатися придбати щось; 2) наслідувати, слідувати, напр. *ревнувати слави іншого*; 3) мати гарячу любов, старанність; 4) не довіряти в коханні, вірності» (СЦСРЯ, IV, 60), *ревновать* «1) чого всіма силами, з завзяттям прагнути досягти чогось; 2) кому, чому змагатися, наслідувати, слідувати або прагнути досягти чогось ніби наввипередки, не поступаючись; іноді в значенні заздрити; 3) кого приревнувати, не довіряти, побоюватися за когось, за подружню вірність когось» (Даль, IV, 88), *ревновать* «1) кого до кого переживати почуття ревнощів (у I-му знач.), страждати через підозру в чиємусь меншому коханні, меншій відданості, ніж до когось іншого; 2) чому *застар.* заздрити; 3) *про що застар.* виявляти турботу, дбати про користь, залагодження чогось» (ТСРЯ, III, 1310), *ревновать* «1) відчувати ревнощі (у I-му знач.), болісні сумніви в чиємусь коханні, вірності; 2) *застар.* піклуватися про щось, виявляти старанність, завзяття щодо чогось; 3) *застар.* намагатися перевершити кого-небудь, змагатися в чому-небудь» (ССРЛЯ, XII, 1090–1091). Отже, як свідчить лексикографічний матеріал, російські лексеми з коренем **rev-* на позначення заздрості орієнтовно до XVIII ст. відзначалися досить великою семантичною дифузністю, вони могли позначати не лише емоції. В їхніх словникових дефініціях наявні значення ‘завзяття’, ‘старанність’, ‘наслідування’, ‘змагання’, ‘запал’, ‘рішучість’, ‘наснага’, ‘злість’, ‘ворожість’, а значення ‘заздрість’, як правило, передусе значенню ‘ревнощі’. У сучасній російській мові лексеми з коренем **rev-* звузили свою семантику, однак зберігають багатозначність. У словникових тлумаченнях іменника *ревность* значення ‘заздрість’ подається після значення ‘ревнощі’, а дієслово *ревновать* у сучасній російській мові зі значенням ‘заздрити’ вже не функціонує. Хоча словник за ред. Д. М. Ушакова (перша половина XX ст.) ще фіксує це значення як застаріле в дефініції лексеми *ревновать*.

В українській мові на позначення заздрості вживаються назви з етимонами **vid-*, **zbr-* та **rev-*, однак їхні фіксації в наявних історичних словниках української мови, на жаль, не є достатньо інформативними, пор. іменникові та дієслівні назви з коренями **vid-* та **zbr-*: *зависть* «заздрість, зависть», *зазрять* «заздрість, зависть», *зазрѣти* «заздрити, завидувати» (ССУМ XIV–XV, I, 372–375), *завида*, *завидость* «заздрість, зависть», *зависть*, *завість*, *зависть*, *завист* «1) заздрість; 2) ревнощі», *завиство* «заздрість» (СУМ XVI–XVII, IX, 224–228), *зазрость*, *заздрость*, *зайздрость*, *зайзрость* «заздрість» (там же, X, 39), *завидовати* «завидувати, заздрити», *завидѣти*, *завидити* «заздрити» (там же, IX, 224–228), *зазрити*, *зазрети*, *зайзрѣти*, *зазрѣти*, *зазрети*, *зазрити* «заздрити, завидувати» (там же, X, 37–40), *заздрость*, *зазрость*, *зайзрость* «зависть», *завидѣти*, *зазрити*, *зайзростити* «завидовати» (Тимч., кн. I, 260–269), *завидощі*, *заздрість* «зависть», *заздрощі* «зависть, завистливість», *завидувати*, *заздрити*, *заздростити*, *заздрувати* «завидовати» (Грінч., II, 16–40). Як свідчить лексикографічний матеріал, до XVIII ст. семантичне наповнення українських лексем з коренями **vid-* та **zbr-* було ширшим, вони могли позначати два почуття — ‘заздрість’ та ‘ревнощі’, однак пізніше сема ‘ревнощі’ втрачається. У сучасній українській мові лексеми з коренями **vid-* та **zbr-* на позначення заздрості є моносе-

мантичними, пор.: *зздрість* «почуття роздратування, досади, викликане якоюсь перевагою, вищістю, добробутом іншого; пристрасне бажання мати що-небудь, досягти того, що є в іншого», *зздрити* «відчувати заздрість до кого-, чого-небудь» (СУМ, III, 125–126).

Аналіз семантичної еволюції лексем з коренем **rev-* на позначення заздрості ускладнюється їх відсутністю в ССУМ XIV–XV та незавершеною СУМ XVI–XVII. У «Матеріалах до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.» фіксуються іменники *ревность* «ревность, усердие» та *ревноване (-нє)* «горячая любовь, усердие» (Тимч., II, 269), у дефініціях яких не виділяється значення 'заздрість'. І. Огієнко дієслово *ревнувати* подає з таким тлумаченням: «сильно любити; заздрити, підозрювати, ненавидіти» (Огієнко, IV, 161). У словнику української мови за редакцією Б. Д. Грінченка знаходимо лексеми *ревниці* «ревность» та *ревнувати* «ревновать» (Грінч., IV, 9). У сучасній українській мові іменник *ревнощі* позначає два почуття: «1) сумнів у вірності, коханні, підозра в зраді подружжя; 2) заздрість до успіхів іншої людини», однак дієслівна лексема *ревнувати* не має семи 'заздрити', пор.: «1) відчувати ревнощі (у I-му знач.); 2) вважати кого-небудь своїм суперником (своєю суперницею) у коханні; 3) тяжко переживати, страждати через те, що хтось виявляє більшу прихильність до кого-, чого-небудь іншого» (СУМ, VIII, 473). Через недостатність лексикографічних даних неможливо повною мірою простежити семантичну еволюцію українських лексем з коренем **rev-* на позначення емоції заздрості.

Отже, ми дослідили етимологію і розвиток семантики іменникових та дієслівних назв емоції заздрості в польській, російській і українській мовах. Якщо внутрішня форма номінантів емоції, похідних від праслов'янських коренів **vid-* та **zbr-*, у порівнюваних мовах є досить прозорою, то стосовно первісної семантики утворень від псл. **rev-* на сьогодні не існує єдиної усталеної версії. Аналіз лексикографічного матеріалу дозволяє стверджувати, що з погляду діакронії номінанти заздрості в порівнюваних мовах розвивалися переважно в напрямку від полісемантичності до звуження і конкретизації семантики. Перші лексикографічні фіксації польських назв заздрості з коренем **vid-* та **zbr-* включали значення 'заздрість' та 'ненависть'. З часом, як свідчать словникові тлумачення, зникло значення 'ненависть' і розвинулися значення 'суперництво' та 'ревнощі'. У сучасній польській мові іменник *zawiść* називає лише сильну заздрість, а *zazdrość* — заздрість та ревнощі. Переживання заздрості позначається за допомогою моносемантичного дієслова *zazdrościć*, а також прикметникової конструкції *być zazdrosnym* (о со).

Первісно полісемантичні російські назви заздрості з коренем **vid-* поступово звужували свою семантику, зберігаючи основне значення 'заздрість' і втрачаючи семи 'завзяття', 'старанність', 'жадібність', 'наслідування'. Орієнтовно з XVIII ст. вони стають моносемантичними. У словниках, що репрезентують лексичний склад російської мови до XVIII ст., наявні полісемантичні назви заздрості з коренем **zbr-*. Їхній семантичний обсяг, у якому значення 'заздрість' було неосновним, становили переважно немотивні семи: 'гріх', 'сором', 'підозра', 'докір', 'осуд', 'ображення'. У сучасній російській мові функціонують лише моносемантичні назви заздрості з коренем **vid-*. Сема 'заздрість' не була основною і в назвах, споріднених з іменником *ревность*, що в сучасній російській мові функціонує зі значеннями 'ревнощі' та 'заздрість'. Згідно з історичними лексикографічними джерелами, до XVIII ст. ці назви мали широку семантичну палітру, пор.: 'завзят-

тя', 'старанність', 'наслідування', 'змагання', 'запал', 'рішучість', 'сварка', 'заздрість', 'ревності', 'злість', 'ворожість'. Фіксації українських лексем на позначення заздрості в наявних історичних словниках української мови не є достатньо інформативними. Як свідчить лексикографічний матеріал, до XVIII ст. семантичне наповнення українських лексем з коренями **vid-* та **zbr-* було ширшим, вони могли позначати два почуття — 'заздрість' та 'ревності', однак пізніше втратили сему 'ревності'. У сучасній українській мові лексеми з коренями **vid-* та **zbr-* на позначення заздрості є моносемантичними. Семантичну еволюцію українських лексем з коренем **rev-*, що вживалися на позначення емоції заздрості, неможливо дослідити через незавершеність історичних лексикографічних джерел. Можна припустити, що їхній розвиток відбувався аналогічно до розвитку їхніх російських відповідників, оскільки в сучасній українській мові іменник *ревності*, так само як і в російській *ревность*, позначає два почуття — ревності та заздрість.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

- Грінч. — Словарь української мови / За ред. Б. Д. Грінченка.— К., 1907–1909.— Т. 1–4.
- Даль — *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка.— СПб. ; М., 1880–1882 (перевид. фотоспособом, М., 1989–1991).— Т. 1–4.
- ЕСУМ — Етимологічний словник української мови : В 7 т. / За ред. О. С. Мельничука.— К., 1982–2012.— Т. 1–6.
- Огієнко — *Огієнко І. (Митрополит Іларіон)* Етимологічно-семантичний словник української мови / За ред. Ю. Мулика-Луцика.— Вінніпег, 1979–1994.— Т. 1–4.
- СДЯ XI–XIV — Словарь древнерусского языка XI–XIV вв.— М., 1988–2016.— Т. 1–11.
- СлРЯ XI–XVII — Словарь русского языка XI–XVII вв.— М., 1975–2015.— Вып. 1–30.
- СлРЯ XVIII — Словарь русского языка XVIII в.— Ленинград, 1984–2015.— Вып. 1–21.
- Срезн. — *Срезневский И. И.* Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам.— СПб., 1893–1912.— Т. 1–3.
- ССРЛЯ — Словарь современного русского литературного языка.— М. ; Ленинград, 1950–1965.— Т. 1–17.
- ССУМ XIV–XV — Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.— К., 1977–1978.— Т. 1–2.
- СУМ — Словник української мови / За ред. І. К. Білодіда.— К., 1970–1980.— Т. 1–11.
- СУМ XVI–XVII — Словник української мови XVI — першої половини XVII ст.— Л., 1994–2017.— Вып. 1–17.
- СЦСРЯ — Словарь церковнославянского и русского языка.— СПб., 1847.— Т. 1–4.
- Тимч. — *Тимченко С.* Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.— К. ; Нью-Йорк, 2002–2003.— Кн. 1–2.
- ТСРЯ — Толковый словарь русского языка / Под ред. Д. Н. Ушакова.— М., 1935–1940.— Т. 1–4.
- Фасмер — *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка / Пер.

- Черных — с нем. и доп. О. Н. Трубачева.— М., 1964–1973.— Т. 1–4.
Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка.— М., 1993.— Т. 1–2.
- Boryś — Boryś W. Słownik etymologiczny języka polskiego.— Kraków, 2005.— 862 s.
- Linde — Linde S. B. Słownik języka polskiego.— Lwów, 1854–1860.— Т. 1–6.
- SJPD — Słownik języka polskiego / Pod red. W. Doroszewskiego.— Warszawa, 1958–1969.— Т. 1–11.
- SS — Słownik staropolski / Pod red. S. Urbańczyka.— Wrocław etc., 1953–2002.— Т. 1–11.
- SJP-War — Słownik języka polskiego / Ułoż. J. Karłowicz et al.— Warszawa, 1900–1927.— Т. 1–8.
- SJP-Wil — Słownik języka polskiego / Ułoż. A. Zdanowicz et al.— Wilno, 1861.— Cz. 1–2.

L. I. NIKOLAYENKO

THE ORIGIN AND SEMANTIC EVOLUTION OF NAMES DENOTING ENVY IN POLISH, RUSSIAN, AND UKRAINIAN

The article is devoted to the study of the etymology and evolution of the semantics of the names of emotions of envy in the Polish, Russian, and Ukrainian languages. The article focuses on nouns and verbs. The names of envy in comparable languages were derived from semantically close Proto-Slavic verbs, meaning visual perception *viděti 'see' and *zbrěti 'look'. The Ukrainian name *ревности* and Russian name *ревность*, in the semantic structure of which the seme 'envy' is present, does not have a single etymological version. An analysis of the lexicographic material suggests that from the point of view of the diachrony, the names of envy in the compared languages have been developed mainly in the direction from polysemantic to narrowing and concretization of meanings.

Keywords: etymology, semantic evolution, meaning, root, definition.